

Recenzii

Credința în fața unui nou examen al conștiinței. Argumente pentru o spiritualitate post-religioasă

Sam Harris, *Waking up: A Guide to Spirituality without Religion*
(Simon & Schuster, New York, 2014)

Ioan-Alexandru GRĂDINARU*

Sam Harris este, fără urmă de îndoială, unul dintre cei mai activi autori în câmpul filosofiei contemporane a religiei. De la mult dezbătută carte din 2004 (*The End of Faith*), Harris s-a implicat permanent în dialogul public pe teme religioase. Din această prezență consistentă au luat naștere mai apoi *Letter to a Christian Nation* (2006), *The Moral Landscape: How Science Can Determine Human Values* (2010), *Lying* (2011) și *Free Will* (2012). Harris este un critic fervent al religiei, atât în sensul ei de sistem articulat de idei și practici, cât și în sensul de instituție socială. Vederile sale sunt, până la un punct, similare (dar nu întru totul identice) cu cele ale altor figuri proeminente ale spațiului public de astăzi, precum Christopher Hitchens, Daniel Dennett, Richard Dawkins sau Michel Onfray. Clasarea acestor scriitori sub auspiciile conceptului de „ateism nou” are avantajul tehnic de a oferi, în ochii publicului larg, o identitate clară acestui grup, deși detaliile filosofice individuale complică foarte mult problema.

Ideea de bază care traversează scrierile lui Harris, reiterată și în ultima lucrare, este aceea că religia organizată nu este altceva decât o formă gravă de ignoranță, prin care noi menținem în viață superstițiile năucitoare ale strămoșilor noștri. Aceste superstiții, crede Harris, sunt nu doar dăunătoare din punct de vedere epistemic – blocând accesul minții noastre la descrieri corecte ale realității și ale lumii sociale – , ci sunt pur și simplu nocive sub aspect politic, constituind rădăcina răului. Autorul american nu se sfiește să declare că gândurile noastre criminale, impulsul de a ne omorî între noi, își extrag seva energetică din ideile și practicile religioase. Chiar dacă Harris acceptă faptul că, istoric, religia a produs și efecte sociale pozitive (coeziunea grupului, un motiv de unitate și

* Universitatea „Al. I. Cuza” Iași.

acțiune), el crede că acest timp a apus, astfel de obiective putând fi atinse acum prin intermediul unor mecanisme sociale seculare. A elimina religia din viața noastră înseamnă a ne feri de intoleranță, violență, autolimitare în cunoaștere, exprimare de sine îngrădită, false doctrine morale, rasism, discriminare și, nu în ultimul rând, de lideri corupți.

Trei principii de bază ordonează demersul filosofului american. În primul rând, mintea este elementul cel mai de preț pe care îl avem: „acest lucru s-ar putea să nu fie evident, mai ales dacă există aspecte ale vieții tale care par a avea nevoie de îmbunătățiri – atunci când obiectivele tale nu sunt îndeplinite, te lupți să ai o carieră sau ești prins în relații care au nevoie de reparații. Dar totuși este adevărul. Orice experiență pe care ai avut-o vreodată a fost construită cu ajutorul minții tale” (p. 2). În al doilea rând, asigurarea stării de bine (definită, eventual, ca fericire) reprezintă proiectul existențial fundamental al fiecărei persoane de pe Terra. În al treilea rând, căutarea fericirii personale ar trebui să se facă în cadrul unei activități de experimentare liberă, fără respectarea canonică a prescripțiilor tradițiilor religioase, ci mai curând în răspărul respectivelor tradiții.

Căutarea de sine echivalează cu o muncă spirituală autentică, ne liniștește Harris. Însă pentru a o duce la bun sfârșit trebuie să ne trezim din somnul profund provocat de îngurgitarea milenară a conținuturilor mitice ale religiei. Rațiunea a fost și este încă în exil (de altfel, acesta este titlul capitolului de deschidere al lucrării *The End of Faith*), și atât timp cât lucrurile stau așa, suntem expuși pericolului de a ajunge la rezultate iluzorii. O combinație utilă pe drumul căutării noastre ar putea fi experimentarea diferitelor practici religioase și apoi trecerea lor prin sita examenului de conștiință, înțeles în sensul evaluării preponderent raționale, dar și afectiv-pragmatice a conținutului lor. De altfel, *Waking up* începe printr-o relatare directă a câtorva experiențe de-ale autorului, de la participarea la o tabără în Colorado (care nu a avut un alt efect spiritual în afară de sentimentul de inutilitate al acțiunii respective) la folosirea unei pastile de Ecstasy. Aceasta din urmă s-a dovedit, pentru Harris cel puțin, un vehicul mult mai eficient în trăirea unei stări de bine, a unei stări de iubire universală, de fraternitate peste spațiu și timp cu ceilalți membri ai comunității umane. Astfel de experiențe, mărturisește Harris, l-au determinat să creadă că nu este totul în neregulă cu Iisus Christos sau Buddha și cu adepții lor, dar că aceste „adevăruri psihologice” (p. 5) trebuie căutate adânc în istoria religiilor, având permanent grijă să nu ne intoxicăm cu otrăvurile ideologice care adeseori, crede Harris, vin la pachet cu nestematele experiențiale. Dintre formele religioase clasice, budismul și Advaita Vedanta i se par lui Harris a fi cel mai aproape de

idealul descris. La celălalt capăt al axei se situează religiile abrahamice, care constituie ținta predilectă de atac pentru filosoful american.

Căutarea spiritualității non-religioase sau, mai bine spus, post-religioase apare ca răspuns la încercarea de a crea o punte între spiritualitate și știință. Harris crede că trebuie evitată atât poziția pseudo-științifică a unor savanți care înțeleg prea puțin despre ceea ce este vorba în experimentarea practicilor religioase (și, în consecință, au păreri neavizate), cât și poziția pseudo-spirituală tipică pentru mișcarea New Age (pp. 7-8), care creează un melanj indigest între teorii științifice insuficient înțelese (mecanica cuantică, de exemplu) și un sincretism religios îndoielnic, de suprafață. Pe de altă parte, trebuie să avem în vedere faptul că extrem de puțini savanți contemporani și-au dezvoltat un simț al introspecției, consideră Harris, la fel cum puțini contemplativi dețin informații clare despre starea cunoașterii științifice: „însă există o legătură între faptul științific și înțelepciunea spirituală, iar ea este mult mai directă decât presupun cei mai mulți oameni. Deși intuițiile pe care le avem în cadrul meditației nu ne spun nimic despre originile universului, ele confirmă unele adevăruri bine stabilite despre mintea umană: înțelesul convențional al sinelui este o iluzie; emoțiile pozitive, cum ar fi compasiunea sau răbdarea, reprezintă comportamente care pot fi învățate; modul în care gândim influențează direct experiența noastră a lumii” (p. 8).

De fapt, demontarea sinelui ca iluzie – idee care rezonază atât cu budismul cât și cu hinduismul – reprezintă mecanismul intern de dezvoltare al cărții. Alături de el, Harris invocă și principiul unei separații nete între spiritualitate și religie: spiritualitatea *trebuie* să fie diferită de religie, din moment ce oameni aparținând unor religii diferite au o experiență mistică sau sacră similară privitoare la beatitudine, lumină interioară sau dragoste (p. 9). Cum credințele acestor oameni sunt incompatibile, argumentează filosoful american, rezultă că principiul explicativ trebuie să fie mai adânc decât cel religios. Spre deosebire de gânditorii tradiționaliști (Ananda Coomaraswamy, René Guénon, Frithjof Schuon, Titus Burckhardt, Jean Borella), care cred că autentică urmărire a cunoașterii și a eliberării trebuie să se facă dinspre exoterism către ezoterism, prin adevărată și practicarea credinței religioase alese (exemplară e trecerea lui Guénon la sufism), Harris crede că „adevărurile psihologice” trans-religioase trebuie explicate în termenii neuroștiinței actuale. Religia nu are, după el, instrumente de studiere a stărilor mentale implicate, ci doar știința este capabilă să ajungă la rezultate solide, verificabile. Cu excepțiile de rigoare (Meister Eckhart, de pildă), vestul a

ales calea dualismului intern, în timp ce non-dualismul, specific atât pentru budism cât și pentru Advaita Vedanta, constituie un drum mult mai profitabil (pp. 21-22).

Arhitectura cărții urmărește în continuare misterul conștiinței (capitolul 2), problema eului (capitolul 3) sau dimensiunile meditației (capitolul 4). O mențiune specială o merită capitolul al cincilea („Gurus, Death, Drugs, and Other Puzzles”), în special secțiunea „The Spiritual Uses of Pharmacology”. Așa cum deja începem să-l cunoaștem, Sam Harris nu renunță la stilul său percutant, intrând într-un câmp sensibil, pe care mulți autori importanți (care nu au a se teme neapărat de ceva) îl ocolesc cu grijă.

Harris are o poziție radicală în legătură cu posibilitatea edificării unei relații mutual benefice între credința religioasă și rațiune, respectiv cunoaștere științifică. În ciuda faptului că S.J. Gould, Jung, Einstein, Planck, H.G. Wells și multe alte spirite mari ale umanității au sperat într-un astfel de deznodământ, filosoful american consideră că o atare cale de împăcare nu este reală. Distingând între extremiștii credinței religioase (cu care nu se poate purta, propriu-zis, vreun dialog) și moderați, Harris îi vede pe aceștia din urmă ca pe un produs al modernității. În fața cuceririlor științei și tehnologiei, oamenii suficient de inteligenți s-au repliat pe o poziție interpretativă, încercând să mențină cel puțin o parte a nucleului tradițional de credințe din religia la care se raportează. De fapt, ei perpetuează propria stare de boală mentală, fiind aflați în fața a două opțiuni principale: fie se vindecă în decursul vieții lor (și se salvează, conform doctrinei harrisienne), fie nu mai apucă să se vindece, dar află de la Sam Harris că descendenții lor, mai devreme sau mai târziu, o vor face, atunci când religia va dispărea *de facto* din societatea omenească.

În decursul timpului, filosoful american a fost expus mai multor serii de critici, dintre care cele mai substanțiale mi se pare cele care vin din direcția sociologiei și antropologiei religiei. Nu le voi relua aici, ci voi invita cititorul să facă propriile căutări în acest sens. Oricum, eu mă alătur unui număr impresionant de oameni de știință care adoptă, măcar din rațiuni operaționale, o metodologie de tip „thick description” atunci când este vorba despre religie. Această opțiune este utilă pentru simplul fapt că religia este un obiect epistemic incredibil de complicat (M. Eliade și I.P. Culianu ilustrează, cu diferențele de rigoare dintre pozițiile lor, acest lucru), care cu greu poate fi redus la o singură dimensiune (de exemplu, efectul său social). Reducționismul simplifică lucrurile, dar s-ar putea să aruncăm peste bord mult mai multe nestemate harrisienne decât ne imaginăm. Religia a însemnat în istoria noastră discriminare, rasism,

violență și războaie religioase, dar a întredeschis în același timp poarta către alte stări ale ființei (dintre care stările modificate ale conștiinței și sentimentul mistic al apartenenței colective – stări experimentate de Harris cu ajutorul pastilei de Ecstasy – reprezintă doar două exemple). De la experiențele cu solanacee și până la distorsiunile perceptive de care vorbește Aldous Huxley am parcurs un drum extrem de încărcat de relatări și rețete. A încerca să păstrezi doar starea și să elimini substratul de credință (fără să-i înțelegi, eventual, până la capăt, modul de funcționare) constituie o eroare.

În al doilea rând, Harris este intolerant în numele toleranței. Probabil că Foucault însuși s-ar răsuci în mormânt citind rândurile în care filosoful american vrea să elimine cu totul, programatic, conținuturile religioase din spațiul public și privat. Un om credincios este un om credincios și nu-l putem cataloga drept bolnav, decât dacă înlocuim vechile table ale abuzului de autoritate cu altele noi. Ar trebui să internăm la spitalul de boli nervoase câteva miliarde de oameni, în primul rând aflându-se câteva zeci de mii sau mii de oameni de știință de primă mână, care în timpul lor liber au ales să creadă în idei religioase. Faptul că practică în mod eficient știința și au opțiuni religioase nu-i descalifică nici ca savanți, nici în calitate de cetățeni.

În al treilea rând, ca și știința, tehnologia sau arta, religia este un produs cultural. Atunci când Harris spune că întâlnirea dintre un om din secolul al XIV-lea și un contemporan religios ar arăta superioritatea pe linie de cunoaștere științifică a celui din urmă, dar egalitatea la nivel de credințe religioase dintre ei (Harris presupunând că religia creștină nu a făcut nici un progres de atunci până acum), face o afirmație falsă. Rețelele de credințe din mintea noastră nu sunt structurate în acest fel și tocmai în acest sens multe culte religioase își adaptează (sau, cel puțin, își pun problema) discursul la momentul în cauză. Orice produs cultural este un produs supus devenirii care, în ciuda eforturilor noastre supraomenești de a-l menține „pe linia dreaptă” sau de a „păstra tradiția” trece prin etape succesive de transformare, încât este ciudat să crezi că rămâne același.

În concluzie, așa cum notează însuși autorul, cartea este în egală măsură (dar nu în același timp) un jurnal al experimentării, o introducere în descrierea științifică actuală a creierului și a problemelor cu care se luptă astăzi experții, „un manual de instruire contemplativă și o investigație filosofică a ceea ce cei mai mulți oameni consideră a fi centrul vieților lor interioare: sentimentul de sine pe care îl numim ‘Eu’” (p.10). Harris recunoaște că există diamante – este chiar metafora autorului – veritabile în religii (sau cel puțin în aspectul lor ezoteric), dar

că trebuie să le căutăm nu cu instrumentele adeptului, ci cu cele ale omului de știință și ale scepticului. Totul ar fi minunat cu această cale de explorare a practicilor religioase – să ne amintim că dogmele nu au nicio utilitate în canonul lui Harris – , însă mă cutremur atunci când mă gândesc că lucrurile ar putea sta și altfel. Ce-ar fi dacă roza incinerată n-ar reveni la viață decât în urma unui act profund de credință, de credință nu într-o doctrină anume, ci chiar în immortalitatea rozei? Un act de credință atât de substanțial încât reunește și rugăciunea, dar și faptele bune și virtuțile, în fond o formă de reverență față de divinitate. Atunci ne-am afla în ipostaza de-a cerceta mașina în toate detaliile pieselor sale, uitând că esențiale ar putea fi cuvântul rostit cu ajutorul ei sau gândul produs. Însă dincolo de aceste șicane ale cuiva care a ales să-l privească cu scepticism pe sceptic, rămâne o carte bună. Și ea constituie o lectură obligatorie pentru toți cei interesați de destinul religiilor.